

«САМАНЧЫНЫН ЖОЛУ» БАЛЕТ ОРАТОРИЯСЫ ЖЕ ОКУУЧУНУН ТААНЫП БИЛҮҮ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН АКТИВДЕШТИРҮҮ ДЕГЕН ЭМНЕ?

БАЛЕТ-ОРАТОРИЯ «МЛЕЧНЫЙ ПУТЬ» ИЛИ ЧТО ТАКОЕ АКТИВИЗАЦИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Аннотация: Бул макалада музыка сабагында окуучунун таанып билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү маселеси «Саманчынын жолу» балет ораториясынын мисалында каралган.

Ч.Айтматов буткул адамзаттын түбөлүктүү эң бир орчундуу маселелерине айланган жер, эмгек, махабат, эне, интеллект, гумандуулук, адамкерчилик, кан жуткузган кайгылуу согуш жөнүндө жазылган «Саманчынын жолу» аттуу повестинин негизинде залкар композитор К.Молдобасанов жаңы жанрдагы балет-оратория жараткан. Бул чыгармада композитор музыканын каражаттары аркылуу чыгармадагы образдар кандай берилгендиги өз орду менен кылдат сүрөттөлөт.

Аннотация: В данной статье на уроке музыки целью является усилить способность ученика распознать произведение «Материнское поле», который поставлен на примере балета-оратория.

Чынгыз Айтматов олицетворяет собой полноценный мир всего человечества. На основе повести «Материнское поле», который написан о труде, любви, матери, интеллекте, гуманизме, человечности и кровопролитной скорбной войне, выдающийся кыргызский композитор Калый Молдобасанов поставил новый жанр балет-оратория. С помощью музыкальных инструментов автор передает идею и замечательно раскрывает произведение.

Abstract: This article is about music lesson, where the goal of the lesson is to strengthen pupil's ability to distinguish writing "Mother Farth" which is put as a play ballet-oratoria. Chyngyz Aitmatov is eternal great world for the whole humankind. On the base of narrative work "Mother field" that is about labour, love, mother, intellect, humanity, sincerity and hard bloody war. This work is put on as a new genre ballet-oratoria by outstanding prominent composer Kalyi Moldobasanov accompanied with musical instruments. The author perfectly opens the idea of the work.

Түйүндүү түшүнүктөр: балет, оратория, эмоция, таануу, руханий байлык, психология, педагогика, баалоо, сезим, интеллект, гумандуулук, музыкалык аспаптар ж.б.

Ключевые слова: балет оратория, эмоция, познание, духовная богатство, психология, педагогика, оценивание, чувства, интеллект, гуманизм, музыкальные инструменты и т.д.

Key words: ballet, oratorio, emotion, cognition, intellectual wealth, psychology, pedagogy, evaluation, feelings, intelligence, humanism, musical instruments.

Адам тарыхында жыйналган билимдерди, баардык окуучулар так ушул мектепте, бир канча

жыл ичинде алышат. Окуучу таанып билүү ишмердүүлүгүн өзүнүн турмушунда кокусунан кезиккен байкоолордон, улуулардын жетишкендиктеринен же болбосо массалык маалымат каражаттарынан, турмуштук тажырыйбадан жана ар кандай чачыранды болгон маалыматтардан таанып билүү системасына кабыл алат да, окуучунун окуу процессинде болсо, бул нерселер билбегенден билүүгө өтүү деген татаал процессти элестетип турат.

Таануу - анын социалдык маанисинде караганда, психология менен педагогика илимдеринде жаратылыштын мыйзамдарын чагылдырган, коомдо, эл аралык мамиледе, адамдын өзүнүн жашоосунда, руханий байлыктардын топтолуусуна керектүү болгон тарыхый процесс катары каралат.

Окуучунун ар тараптан жалпы өнүгүүсү үчүн жана анын инсан катары калыптанышын таанып билүү ишмердүүлүгүнүн маанилүүлүгүн баалоо мүмкүн эмес. Себеби, таануу процессинин өзү, бир канча чымырканган акыл күчүн талап кылат жана ал мектеп шартында мугалимдин жетекчилиги астында гана ишке ашат. Бирок, баланы окутууда окуучу мугалимдин гана көрсөтмөсү менен аракеттенет да ички сезимдерин ойготкон баалуулуктарга ээ болбойт. Мындай учурда, мугалимдин окуучуга жумшалган убакыты, күчү, энергиясы бекер эле пайдасыз нерселерге кеткендей болот. Ошондуктан, окуучунун ишмердүүлүк позициясынын калыптануусун таануу, жалпы музыкалык-эстетикалык билим, тарбия берүүнүн окуу процессинде негизги милдеттерден болуусу абдан зарыл. Таланттуу педагог В.А. Сухомлинский музыканын баа жеткис күчү жөнүндө төмөнкүлөрдү айтат: «...Музыка баланын фантазиясын, элестөөлөрүн ойготот, курчап турган айлана-чөйрөнү кабыл алууну курчутат, кубулуштар жөнүндөгү элестетүүлөрдү тереңдетет, башкача айтканда акылдын чыгармачылык күчүн активдештирет...»[1].

...Биринчи класстын окуучулары... Сулуу, кичинекей, туптуура, таза сезимдүү, ачык болушат эмеспи! ...Биринчи музыкалык тапшырма. Жымжырттыкты, тынчтыкты уга билүүнү үйрөнүү болот. Балдар, жымжырттыкты, тынчтыкты уга билүүнү үйрөнүүбүз кызыктуу болуш үчүн, «Ким узак убакытка чейин добушту уга алат?» -

деген оюнду ойноп көрөбүз. Ал мындай болот: Мугалим музыкалык аспапта (фортепиано) бир добушту ойноп берет. Окуучулар болсо угушат. Уктурулуп жаткан добушту качан гана окуучулар укпай калганда кол көтөрүшөт. Алгач, бул оюнду ойноп жатканда, ал бардык эле окуучуларда ийгиликтүү боло бербейт. Акырындан улам класста тынчтыкты угуу ийгиликтүү боло баштайт. ...Мына, эми класста тынчтык өкүм сүрүүдө. Класстагы дал ушул тынчтык өкүм сүргөн мезгил, музыканы түшүнүү үчүн абдан керек болот. -Кызыктуу бекен, балдар? -Ооба! Анда эмесе, ушул уккан добушуңарды, музыкалык аспаптын добушунун бийиктигинде, оозубузду акырын ачуу менен «аа» деп ырдап көрөбүз. Окуучулар өздөрү баамдагандай, алгач кооз, таза уккулуктуу болгон жок. Ошондуктан, туура дем алып, бир мезгилде биргеликте баштоону үйрөнүшүбүз керек экендигин балдарга эскертебиз. Андан ары оюнду улантабыз.

-Элестетип көргүлөчү балдар, ар биринердин колуңарда бирден РОЗА ГҮЛҮ бар дейли. Колуңардагы Роза гүлү гүлдөй баштайт да, бир замат эле аябагандай кооз жана чоң болуп гүлүн ачып калат. Эми балдар, бардыгыңар көңүл буруп менин колума карап, «таң калуу» менен, бардыгыбыз чогуу акырын гана «Аа-ах!» -деп айтабыз. Мугалим үчүн ауфтакттын башталышы «таң калуу» болот, андан кийин биз, (балдар менен бирге) терең дем алып, «роза гүлүнүн кооздугуна таң калуудан» улам, бир көз ирмемге демибизди ичибизде кармап турабыз да, үндүү «аа» добушунун ордуна «фа» добушун ырдайбыз. ...Мына балдар байкадаңарбы? ...Биринчи тапшырма, биринчи таң калуу, биринчи активдүү таануу болду!

Музыка жана жашоо – «Музыка» предмети-нин баштапкы, улуу темасы болуусу зарыл. Окуучулар биринчи класстан эле музыканы окуп, үйрөнүп жатып музыка бул - жашоонун өзү экендигин жана жашоону үйрөнүп жатканын сезүүсү абзел. Балдар, «... жакшы музыка угуп же ырдай баштагыла – бул силердин эмоцияңарды жана сезимиңерди өзгөртөт...» [2] жана жашоого болгон ишеничиңдин активдүүлүгү жогорулайт. Себеби, «... жагымдуу эскерүүлөр, табият сүрөтү, ... жагымдуу музыканын сырлары маанайыңарды ... сезимиңерди» [3] жакшы тарапка өзгөртөт. Тагыраак айтканда музыка - жашоо экендиги жөнүндөгү окуучуларда *сезим* пайда болуусу керек. Ушул жерде өзүмдүн окутуучулук практикамадан бир көрүнүштү айтып берүүнү туура таптым.

Ал мындай болгон: Бешинчи класстын окуучуларына алгачкы окуу жылын баштап жатып, «Музыка-өзүнүн башталышын кайдан алат?» - деген суроо менен окуучуларга кайрылуудан

баштадым. Окуучулардын жооптору ар кандай болду. Бирок, көпчүлүк окуучулардын ойлору окшош болуп, -Музыка композитордон башталат - деп жооп беришти. Мен окуучуларга кайрылып: -А эгерде композиторду, бир бөлмөгө камап, айнек терезелерин эч нерсе көрүнбөй тургандай жаап, курчап турган жашоодон, айлана-чөйрөдөн бөлүп койсок, ал жаңы музыканы жарата алабы? –деген суроону дагы бердим. – Жоок! -деп жооп беришти. –Ал, айлана-чөйрөнү, курчап турган жаратылышты көрбөй калат. Жашоодогу болуп жаткан көрүнүштөрдү билбейт жана адамдар менен сүйлөшө албай да калат -деп жооп беришти. Анда мен: -Айткылачы балдар, биздин айлана тегерегибиздеги болуп жаткан окуяларды, адамдардын сезимдерин, жаратылыш сыяктуу түшүнүктү бириктирип турган кандай сөз же сөз түркүмдөрү менен түшүндүрсө болобу? –дедим. -Ооба болот. -Бул *адамдардын жашоосу* -деп жооп беришти көпчүлүк окуучулар. Ошентип, окуучулар менен биргеликте музыка өзүнүн башталышын, өзүнүн учугун жашоодон алат деген жыйынтыкка келдик. Демек, музыка-бул жашоонун өзү турбайбы!

Эгерде музыка жашоонун өзү болсо, анда музыкалык образдардын жашоосу адамдардын мамилесинин мыйзамы боюнча жүрөт тура. Кээде бул образдар музыкалык чыгармаларда, тынчтыкта, бирин-бири толуктоо менен, кээде карама-каршылыкта, конфликте жашап келет эмеспи. Мисалы: «Саманчынын жолу» балет ораториясы. Бул чыгарма бүткүл адамзаттын түбөлүктүү эң бир орчундуу маселелерине айланган жер, эмгек, махабат, эне, интеллект, гумандуулук, адамгерчилик, кан жуткузган кайгылуу согуш жөнүндө жазылган Ч. Айтматовдун «Саманчынын жолу» аттуу повестинин негизинде залкар композитор Калый Молдобасанов жаңы жанрдагы «Саманчынын жолу» аттуу үч көрүнүштөгү балет-ораторияны жазат. Ал алгачкы жолу 1975-жылдын 15-мартында А. Малдыбаев атындагы Кыргыз улуттук опера жана балет театрында коюлат.

Балдарды музыка менен турмуштук кырдаалды салыштыруу ар дайым кызыктырат, алар үчүн көптөгөн музыкалык түшүнүктөрдү жеткиликтүү кылат. Мектеп окуучулары үчүн «Интонация» аттуу тема ар дайым кызыктуу болуп өтөт. Себеби, окуучуларга бардык эле тааныш болгон ырдын текстин мугалим тарабынан көркөм, тез, кээде түшүнүксүз, эч кандай эмоциясыз, бир калыпта окуп берүүсү, окуучуларды ар дайым жандуу жана өзгөчө көңүл бурууну жана кызыгууну жаратат. Окуучуларга тааныш болгон «Мугалим!» (Сөзүн жазган: С.Рысбаев. Музыкасын жазган: Ж.Дуйшеналиев) аттуу ырдын текстинин биринчи куплетин жана кайырмасын тез,

эч кандай эмоциясыз, түшүнүксүз кылып окуп берип көрөлү.

Аруу тилек балдарга,
Агай, эжей дедирген.
Билбегенди билгизип,
Билим балын жедирген.

Кайырма

Мактоо сага, мугалим,
Алкыш сага мугалим.
Мактоо сага, мугалим,
Таазим сага мугалим!

- Мугалим: Балдар, силерге жактыбы? (мугалим күлүп)

- Окуучу: Жок!

- Мугалим: Эмне үчүн?

- Окуучу: Абдан тез, түшүнүксүз, таасирсиз окудуңуз.

- Мугалим: А силер кандай окуйт эленер?

Окуучулар түшүнүктүү жана таасирдүү окуганга аракет жасашат. Жайынтыгында: Окуучу алдын ала бир нерсени айтуунун анын талдоонун ордуна, жакшылап ойлоноусу зарыл болот. Ошондуктан окуучу, бул ырды мен кандай интонация менен окуйт элем? – деген суроону өзүнө кюуусу керек экендиги келип чыгат. Мындай мамиле окуучуга эмне берет? Биринчиден: окуучу ошол ырдын текстин окуп жаткан окуучунун интонациясын талдоого аракеттенүү менен, жана аны башкача бир вариантта өзүнө жана башкаларга жагымдуу, уккулуктуу кылып аткарууга аракет жасайт. Экинчиден: башка окуучулардын ырды окугандарына сын көз менен кароого мүмкүнчүлүк алат. Окуучу таасирдүү, эмоция менен окууга аракет жасайт. Ушул жерде, «Чексиз байлык» мультимедиялык программасынын түзүүчүсү жана жетекчиси, көрүнүктүү психолог Боб Дойлдун эмоция жөнүндөгү айтканын эстеп көрөлү. Ал, «...Эмоция – эң сонун белек. ...Алар биз ойлоп жаткандардын бардыгын көрсөтүп турат»[3] -дейт. Балада эмоция качан пайда болот? Эмоция балага жаккан искусствонун таасири астында гана пайда болот. Алар, көркөм адабиятты окуу, көркөм сүрөт чеберлеринин өнөрлөрүн көрүү, элдик ырларды, залкар комуз күүлөрүн жана классикалык музыкаларды угуу жана аткаруу аркылуу чыгарманы образдуу элестетип, интонациясын кабыл алып түшүнгөндө пайда болот деп ойлойбуз. Жыйынтыгында: сен окуп бере турган текстке көз жүгүртүп жатып, алдын ала сенин интонацияң кандай болуу керектигин ойлоноң керек экендигин окуучулар таанып билет, түшүнүшөт. Ал эми, «Эгерде музыка болбогондо, адабият эмне болмок?» деген суроого жооп издеп көрөлү. «Саманчынын жолу» балет ораториясынан «Толгонайдын монологу» темасынан музыкалык фрагмент угабыз. Музыкалык фрагменттеги адамдын сөзү менен мелодиянын интонация-

лык жакындыгына көңүлүбүздү буруп көрөлү. Чыгармадагы мелодия жан-дили, ачык-айрым, чын жүрөктөн, ак ниетте биз менен «сүйлөшүп» жатат. Чыгарма симфониялык оркестрдин коштоосунда аткарылат да, Толгонай эненин темасынын негизги оюн виолончель менен скрипка аспаптарынын мукамдуу, сыбызгаган тембри менен Толгонай менен Жер-Эненин баарлашуусу улантат. Ошол эле убакта чыгармадагы музыкалык-диалог менен аңгемелешип жаткан каармандардын диалогуна тоскоол болбоо аракети жүрөт. Мына, так ушул жерде композитор «бешик ырына» мүнөздүү болгон интонациянын элементтерин жогорку чеберчиликте пайдаланат. Бирок, композитор «бешик ырына» таандык болгон, жакшынакай калоо тилектер, баланы соорутуу, бапестөө, сылоо, уктатууну берип турган интонациялар менен эмес, эненин гана өзүнө тиешелүү сагынуу, кусалануу, күтүү маанайдагы мундуу минордук-лирикалык кайрыктар менен берет. Чыгармадагы кандуу улуу Ата-Мекендик согуштан балдарын күткөн Толгонай эненин образы аркылуу бүтүндөй жер жүзүндөгү Энелеердин сагынуу, күтүү, кусалануу сезимин түбөлүктүү интонация менен элестүү сүрөттөйт.

Ушул жерден бешик ыры жөнүндө кебибизди улайлы. Бешик ыры. Ал эмне? Биринчиден адамды адам кылып тарбиялоонун эң алгачкы башаты «Бешик ыры» болот. Мүмкүн, азыркы биздин заманбап балдар энелердин бешик ырын угуудан ажырап калгандыр? Бешик ырынынын интонациясын такыр эле сезбестир! Урматтуу кесиптеш! ...мүмкүн, азыркы өсүп келе жаткан муундун балдарында руханий «дүлөйлүк» болуп жаткандыр? Мүмкүн, ...Сүйүү сезимин балдарга үйрөтүшүбүз керектир жана өзүбүз да үйрөнүшүбүз керек болуп жаткандыр ...!?

Ал эми, жалпы билим берүү мекемелериндеги музыка сабагыбызда кандай болуш керек? Алгач, окуучуларга кайрылып көрөлү: -Балдар!?! ...Бир көз ирмемге тынч олтуруп, көзүбүздү жумуп көрөлүчү?!? ...Ошол маалда, апабыздын жүзүн, апабыздын көздөрүн элестетибиз да, өзүбүздүн ичибизде кандай музыка ойнолуп жатканын угуп көрөбүз!? Балдар жооп беришет. -Албетте, бул угулуп жаткан музыка, менин апамдай болгон назик, жароокер, боорукер, сулуу жана акырын, акырын угулган болот- дейт. Макул, ал кеңейтилген көлөмдөгү обон болбосун. Бар болгону, кичинекей сөзү жок, бир канча жолу кайталанган интонация болсун. Бирок, ал интонация, балалыктын назик, тап-таза болгон ички дүйнөсүнө, эч нерсеге тең келбеген бардык жакшы нерселерди концентрациялайт эмеспи. Мүмкүн, ал интонация балдардын үнү менен угулбастыр. Бирок, балдардын колдорунун кыймыл аракети менен, магдыраткан денесинин чайпалуусунан, ке-

рек болсо, баланын жүзүн чагылдырып турган, жөн эле ички сезими менен ыкылас койгондугунан угулуп жаткандыр. ...Бала үйүнө барып апасына, кандай гана «ыксыз», жагымсыз үн менен ал интонацияны (кичинекей обонду) аткарбасын, бала кокусунан уккан музыкасы аркылуу апасына болгон сүйүүсүнө жана апасынын сулуулугуна тамшанганын, ал музыкада чагылдыргандыгын билдирет. Азыркы заманбап музыка сабагы ушундай болуш керек. Мына бул башталыш болот. Мына дал ушул, баланын *музыкалык образды* түзүүгө болгон жолунун башталышы болот, кесиптешим!?

Жалпы билим берүү мекемелериндеги музыкалык билим берүүнүн жана тарбиялоонун башкы максаты – баланын инсандык сапатын, анын *эмоционалдык* чөйрөсүн, интеллектин, эстетикалык *сезиминин* пайда болуусун жана өнүгүүсүн, адеп-ахлактык позициясынын орнолушун, адам-

дык моралдарынын мыйзамдарын таануусун өнүктүрүү. Өнүгүүнүн мындай жолу, баланы активдүү болгон бардык музыкалык ишмердүүлүктүн формаларына аралашууга түрткү болот.

Адабияттар:

1. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. [Текст] / В.А. Сухомлинский. -Издательство «Радянська школа», 1985. 59-б.
2. Ронда Берн. «Secret-Купуя сыр». [Текст] / Ронда Берн. -Б.: «Турар». 2011-ж. (Орусчадан кыргызчага которгон: К. Дыйканбаев), 45-б.
3. Ронда Берн. «Secret-Купуя сыр». [Текст] / Ронда Берн. -Б.: «Турар». 2011-ж. (Орусчадан кыргызчага которгон: К. Дыйканбаев), 37-б.